

Др Бранко Петрић

ПРАВОСУЂЕ У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША (1815 – 1839)

1. ОРГАНИ ПРАВОСУЂА ПОСЛЕ II СРПСКОГ УСТАНКА

Одмах у почетку Првог српског устанка, устаници су потпуно ликвидирали сву турску власт на ослобођеним територијама, па су тако и правосуђе потпуно преузели у своје руке, и како су који крај или град ослобађали, тако су преузимали све функције државне власти, управе и правосуђа, све до коначног ослобођења целог београдског пашалука. То је било могуће, и нужно, у унутрашњим и спољним условима Првог српског устанка.

У време Првог устанка Турска је морала водити рачуна о Русији, која је, из својих посебних разлога, потпомагала устанике, а није била ангажована на другој страни. Но, Турска никада није престала сматрати устанике бунтовницима, и није хтела са њима преговарати. Мир у Букурешту (1812) склопљен је под ауспицијама припреманог Наполеоновог похода на Русију, што је имало одлучујућег значаја на положај Србије и њену даљу егзистенцију. Пошто је цела Европа била заузета ратом између Наполеона и Русије, то су Турској остале одрешене руке да среди, по својој замисли, прилике у београдском пашалуку. У таквим условима Србија је поново била окупирана.

Други српски устанак отпочео је, и одвијао се у различитим, нарочито спољним условима.

После Наполеоновог пораза код Ватерлоа (1815) и његовог коначног пада, Турска је остала без његове подршке¹, а Русија је поново имала одрешене руке према Турској, мада је тек била изашла из тешког рата. Но ипак су то биле чињенице са којима је Турска морала рачунати, имајући у виду нарочито две важне околности: прво, тешко стање уну-

¹ Фуад Слипчевић: *Историја народа ФНРЈ*. Сарајево 1951. стр. 75–76.

тар целе царевине, и, друго, жељу европских сила да изврше поделу Турске, што је сматрано за преку европску потребу, око које се, међутим, није могла постићи сагласност. Сви ти услови учинили су Турску попустљивом према устаницима, тако да је Марашли-Али паша, након првих војничких успеха устаника пристао да преговара са кнезом Милошем.

У септембру 1815. године кнез Милош и Марашли-Али паша споразумели су се у следећем:

1. Да кнезови сами скупљају данак, а да се Турци у то не мешају, и да данак остаје исти као и раније.

2. Да приликом суђења Србима код сваког муселима буде један Србин, и да муселим без Србина не може судити Србину.

3. Да у Београду буде српска канцеларија од 12 кнезова (из сваке нахије по један) и да имају право пресуђивања Србима за теже кривнице. Ако нађу да неког Србина треба осудити на смрт, да га предају паши ради извршења казне. Ови кнезови су, сем тога, требали да предају паши данак, када га из нахија добију.²

Оваквим споразумом између кнеза Милоша и Марашли-Али паше, органи правосуђа у Србији постали су мешовити српско-турски. Свакако да су муселими сами судили Турцима, а тако исто ситније ствари између Срба су судили кнезови сами, пошто је право суђења одавно било у рукама кнезова, па и кметова.³ Заједничко суђење Срба и Турака није дуго трајало, али и за време његовог трајања Турци се нису придржавали уговора, већ су понекад за ситнице Србе осуђивали на смрт без питања кнезова.

Како су Турци поступали у периоду мешовитог суђења види се из писма које је Народна канцеларија упућивала кнезу Милошу. У писму од 6.VIII 1820. године канцеларија извештава Милоша о следећем:

„Војвода здешњи прекојучер неко момче Србина у аџ затворио, а ујутру одма, то јест јучер обесио га. Ми после како смо чули отишли смо код Ђехаја-бега и тужили смо се, зашто тако одма веша, и од нас крије да не извидимо и испитамо од куд је и како је, и јели ајдук јели човек с разумом, или је арамија, а он је већ у рукама, лако га је обесити, и треба и ми да знамо његов кабаџет и да видимо јели за вешање или није; ми не седимо овди само да вама додајемо дрва и сено и проч. проч. – Ђехаја-бег нама одговори: Што је фајда да говорите, он је већ проше. – И ми још за њега извесно не знамо од куд је и како је: Само што смо данас од људи мало разумели, да је ово момче возило чифутина у Валево на вашар, и на путу, кажу, из сандука извадило неколико марама, – и чујемо да му више нема од 17 или 18 година, младо још ни науснице нема (документ оштећен, две речи нечитке). За ово момче јели ћурџибаша знао да га хоће да обесе, или није, то не знамо: еле нама ништа казо није – а може бити би га могли курталисати.“⁴

² Вук Ст. Караџић: *Први и други српски устанак*, Београд, 1947, стр. 383; Мита Петровић: *Финансије и установе обновљене Србије*, I, стр. 132.

³ Вук Ст. Караџић: *Српски рјечник* (1935) – Предговор II издању, и стр. 287–289 под „кмет“ и „кнез“.

⁴ Државна архива РС – Народна канцеларија 1820–No. 21 – писмо од 6.VIII 1820. год (даље: ДА.Р.С.).

Овако су Турци поступали када се радило о Србину, а у питању незнатна кривица. Но када су били у питању Турци, без обзира на тежину кривице, ситуација је била из основе другачија. То се види из писма Народне канцеларије од 22. V 1820. године:

„С великим почитањем примио сам ваше од 17-ог онога месеца мени послато писмо и по препоруци вашој ја сам онај кнеззонски арзовао код Ђаја-бега од слова до слова прочитао, и на турски што се год боље могло толмачио сам; притом непрестано изискивао сам име ваше и Народа да се она два злочинца погубе и око овога доста сам труда поднео, но всуе, они их погубити нипошто неће, но само то говоре: да их протерати ваља; за исту ствар ето вам и Ђаја-бег пише, а из писма Алајбегова моћи ћете се и боље о истој ствари известити.

Взир беше дошао дотле да их погуби но хазналар млади смутити те заосташе. – Ђаја-бег мени је усмено беседио: моли вас да би ви контени били на њихово закљученије: тј. да се они двојица протерају.“⁵

Из ова два примера јасно се види како су се испуњавали услови из уговора са Марашли-Али пашом, и како су Турци на сваки начин хтели да спасу окривљене Турке,⁶ а како су младића за ситну крађу обесили.

Мешовито суђење није дуго трајало, јер је кнез Милош успео, већ 1820. године, да добије судску власт чвршће у своје руке. Године 1820. основан је суд у Крагујевцу, 1821. у Пожаревцу, 1823. у Шапцу, Ваљеву, Јагодини, а касније и по свим осталим нахијама.⁷ До 1825. године све нахије⁸ имале су своје магистрате, а те године основан је у Крагујевцу Народни (Велики) суд, који је био надређен свим магистратима. Оваква организација правосудних установа остала је до 1836. године, када су основана исправничества, која су укинута указом од 28. IX 1837. године.⁹ Истим указом основан је и Велики суд, који је стајао изнад магистрата и био подређен Совјету.¹⁰ Без обзира на организацију и називе судова, кнез Милош је имао могућности да сваки предмет сам пресуди, или да наложи суду какву пресуду има донети у одређеном случају.

Указом од 26. I 1840. године установљени су окружни судови¹¹ и у том указу налазили су се и прописи процесног карактера, који су важили за новоосноване судове.

⁵ Д. А. Р. С. – Народна канцеларија 1820–No. 16 – писмо од 22. V 1820. г.

⁶ У писму од 22. V 1820. године нигде се изричито не спомиње да су кривци, о којима се расправљало, Турци, али се то може поуздано закључити из следећег: да су били у питању кривци Срби, Турци се не би за њих толико заузимали, а сем тога Србину кривицу могла је, по налогу кнеза Милоша, судити и Народна канцеларија, а само предати Турцима на извршење казне.

⁷ Б. Марковић, *О доказима*, стр. 64; Ст. Максимовић: *Суђења у кнежевини Србији пре писаних закона*, Пожаревац 1898, стр. XII–XIII.

⁸ После Другог устанка Србија је административно подељена на 12 нахија, и то: београдска, ваљевска, шабачка, сокоска, ужичка, пожешка, рудничка, крагујевачка, јагодинска, њупријска, пожаревачка, смедеревска. Укупно је било мушких ожењених лица 28.954 – Подаци из књиге М. Петровића: *Установе и финансије I*, стр. 118.

⁹ Зборник закона и уредаба издатих у Кнежевини Србији (даље: Зборник XXX, стр. 213 – Указ No. 4010).

¹⁰ Зборник XXX, стр. 214 – 215.

¹¹ Зборник I, стр. 182 – 195 – Указ Нам. 140 – С. 110.

Магистрати, исправничества и окружни судови имали су исту стварну и месну надлежност, поступак су спроводили по прописима који су постојали (мада врло оскудни) и по обичајима, а у извесним случајевима и по налозима Великог суда, Совјета или кнеза Милоша.

Ислеђења по свим кривичним делима вршили су кнезови, касније среске старешине,¹² а у случајевима крађа и похара, сами кметови су водили ислеђења. Обичај да кметови спроводе ислеђења, потврђен је Наставленијем о дужностима окружних и среских начелника и општина од 8. VII 1839. године. Тачка „Г” Наставленија гласи:

„Ако се где у каквом селу или општини каква крађа или поара појави; то да одма дужни буду кметови јавити о томе среском начелнику; но у исто време не чекајући на овога, да с целим селом скоче изнаћи и поару и кривца, како би га, док би срески начелник приспео, овоме у руке предати могли.”¹³

Овим указом само је потврђена постојећа пракса да кметови у селу одмах воде извиђаје, како би обезбедили откривање извршиоца кривичног дела, у најкраће могуће време. Да је таква пракса постојала види се из низа докумената који о томе говоре.¹⁴ Како су кметови спроводили ислеђење, види се из више случајева, а нарочито је карактеристично ислеђење у селу Рашанцу (нахије пожаревачке), поводом крађе извршене 27. VI 1825. којом приликом је једна од окривљених умрла, а друга тешко претучена.¹⁵ Вероватно је поводом оваквог непосредног ислеђивања од стране кметова, Јоаким Вујић, у свом *Путешествију*, писао: „што год се у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после неког малог времена.”¹⁶

До доношења Закона о казненом поступку судском (1865) организација правосудних установа мењала се више пута, а карактеристично је да, за време прве владе кнеза Милоша, није донет ниједан пропис који би ограничавао власт и право кнеза Милоша у доношењу пресуда у првом и последњем степену. Слично право имао је и кнез Александар Карађорђевић (1842 – 1858), који је о томе само дао нову форму. Године 1851. кнез Александар издао је следеће упутство, у вези жалби на пресуде Врховног суда:

„Кад би ја у једној већ једанпут рескурираној партини, поводом повторене жалбе незадовољне стране, и по други пут пресуду Врховног суда касирао, онда ће примечанија, која Врховном суду буду том приликом против исте пресуде његове учињена, имати свакојако за њега обавезателну силу, и по томе он ће дужан бити на основу исте примечани-

¹² Зборник I, стр. 85 – Указ Но. Нам. 442 – С. 1020.

¹³ Зборник I, стр. 86.

¹⁴ Д.А.Р.С. – Апелациони суд 1825 – бр. 304, 305, 409 и др.

¹⁵ Види прилог.

¹⁶ Јоаким Вујић: *Путешествије по Србији* – књига друга, СКЗ, књ. 72, стр. 184. – Но, Вујић свакако није имао у виду онакво ислеђење кметова какво је било у селу Рашанцу, јер је он описивао владавину кнеза Милоша у суперлативима, не видевши нигде ништа неповољно.

ја у делу те парнице нову своју последњу пресуду изрећи, и такву парничним странама по надлежности доставити."¹⁷

Према томе, кнез је имао право да донесе коначну одлуку у свакој ствари, без обзира на став Врховног суда.

Организација правосудних установа, иако се формално мењала више пута, у суштини је остала иста. Право доношења пресуда имао је кмет у селу, и кнез (касније срески начелник) за кнежину (срез) и то за ситнија дела. Магистрати (исправничества), а касније окружни судови, били су првостепени судови за тежа кривична дела, а изнад ових стајао је Народни (Велики) суд одн. Совјет, а касније апелациони суд, и најзад Врховни одн. Касациони суд.¹⁸

Сви судови судили су на основу обичаја и свести органа правосуђа о опасности дела и извршилаца. За време прве владе кнеза Милоша није било уопште кривично-материјалних прописа. Недостатак кривично-материјалних прописа није случајна појава, већ срачунат маневар кнеза Милоша који није хтео да доноси никакве прописе, којима би се он, у крајњој линији, обавезао. Ипак, кнез Милош није хтео отворено да се супротставља доношењу закона, већ је стално одуговлачно доношење закона. Јуна 1829. године кнез Милош наименовао је комисију од 5 чланова (један од чланова комисије био је и Вук Ст. Караџић) – „Законодателна комисија” – која је требала да прегледа превод Наполеоновог кодекса, који је извршио Вук, па да одабере оно што одговара за Србију. Те исте године Вуку је стављено у задатак да преведе и кривични поступак.¹⁹ Законодателна комисија је радила и 1830, али је сав њен рад био узалудан, јер кнез Милош није ни намеравао да изда законе мада је више пута то јавно обећао. О томе Вук каже:

„Њему (тј. кнезу Милошу – Ђ.П.) је излетело и ово: да је боље управљати и владати без закона, јер онако се човек веже за хартију, па не може да чини ни зла ни добра.”²⁰

Овакав став потпуно одговара самовољни и деспотизму кнеза Милоша, који је читав рад „Законодателне комисије” организовао само ради спољњег ефекта и стварања повољног утиска о његовој владавини. Да је у томе, бар делимично успео, види се из приказа Србије од стране О. Д. Пирха, који каже:

„Од дужег времена главни посао великог суда у Крагујевцу је овај: из разних законика европских држава бирали су се закони, који би били за Србију најзгоднији и преводили су се на српски. Нашло се, да би Code Napoleon био најзгоднији за тај посао. Учињен је избор међу стручним лицима, међу њима је посебице и Вук Стефановић, којима

¹⁷ В. Н. 912 од 17. X 1851. године – Зборник VI – стр. 53–54.

¹⁸ Б. Марковић: *О доказима*, стр. 60–67; Исти. *Уџбеник*, стр. 48–51; Ст. Максимовић, *цит. дело*, стр. XIX–XXIII; Ј. Вујић: *цит. дело*, стр. 200–203; В. Петровић – Н. Петровић: *Грађа за историју краљевине Србије II*, Београд 1882, стр. 236–238.

¹⁹ Љубомир Стојановић: *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, Бгд 1924, стр. 329.

²⁰ *Исто*, стр. 338.

је поверено првовођење. – Тако прибране законе претресају детаљније кнез и Велики суд, па ће се после предлог закона поднети Великој скупштини. Припремљени закони узете се по томе за основе будућег правног система."²¹

Из Пирховог приказа о раду на доношењу закона, види се да је ње-
му доношење закона представљано као готова ствар, која само треба да
се санкционише, те је он тако и написао у свом путопису. Међутим, кнез
Милош није имао намеру да законе донесе, а то се види из Вукових речи,
и из чињенице да закони фактички нису ни донети. Један од првих
кривично-материјалних закона у Србији је Закон за поаре и крађе од 26.
маја 1845. године.²² Карактеристично је да је 1844. године донет Гра-
ђански законик, али је његово доношење било условљено развојем ро-
бно-новчаних односа, проширењем трговине, и, најзад, формама тако-
зване првобитне акумулације. За време прве владе кнез Милоша није
могао бити донет ниједан од ових закона, мада је постојала потреба.

Након Другог устанка приступљено је уређењу судова широм целе
Србије, тако да је већ 1825. године Србија била покривена мрежом
првостепених судова над којима је стајао другостепени суд. Овакав
развитак судова објективно је погодовао побољшању и учвршћењу по-
ложја личности у кривичном поступку јер је искључивао право јурис-
дикције других органа или појединаца, па је, без обзира на недостатак
материјално-правних прописа, то представљало квалитативну разлику
у односу на дотадашње стање. У овом правцу ништа не мења чињеница
што је кнез Милош имао неограничено право јурисдикције.

2. КАЗНЕ И ЊИХОЈУ ОДМЕРАВАЊЕ

За време прве владе кнеза Милоша изрицане су ове казне: 1) смртна
казна, која се извршавала вешањем или стрељањем;²³ 2) батине и то
штаповима за мушкарце, а камшијама за жене, са максимумом од 200
удараца; 3) Колективна казна расељавања села због хајдуковања, или
казна глобе, одн. накнада штете за крађу и разбојништво; 4) затвор који
се примењивао доста ретко, тек касније, после 1840, чешће; 5) надзор, за
хајдуке који би се предали и била им опроштена друга казна.

Све набројане казне сем смртне, могли су изрицати првостепени
судови, за било које дело, по свом нахођењу. Смртну казну могао је
изрећи само кнез Милош. Због тога је он тако и наредио старешинама.
У писму старешини нахије пожешке од 24. I 1822. године, кнез Милош
каже:

²¹ Ото Дубислав Пирх: *Путовање по Србији у години 1829*. Бгд. 1900, стр. 158.

²² Зборник IV, стр. 28–29.

²³ Пожаревачки магистрат осудио је 27. VIII 1841. Стојанку Радовановић, због
убиства мужа, на смрт, одредивши да се смртна казна има извршити секиром. Ову пресу-
ду изменио је кнез Милош утолико што је наредио да се Стојанка убије из пушке. Ово је
једини познат случај да се извршење смртне казне наређује секиром, а вероватно је у
питању изузетна одлука пожаревачког магистрата – Ст. Максимовић, *цит. дело*, стр. XXII
и 155–159 (бр. 292).

„На то вам препоручујем, да ви пресудите све друге случајеве и тужбе, кромје случај гди се главе тиче. Оваква тужба тј. тужбе о самоубиству и о убиствима другим шаљите мени амо.“²⁴

Од свих казни најчешће су примењиване батине и смртна казна, док су остале примењиване ређе, а најмање је примењиван затвор као казна. Затвор је обично примењиван до пресуде, и то не против свих криваца, већ само против неких – најчешће лопова и разбојника. Смртна казна извршавана је редовно на месту где је осуђен дело извршио, и то скоро редовно пред целим селом. Био је обичај да се тело на смрт осуђенога, после извршене пресуде, стави на точак покрај пута, као опомена свим грађанима.²⁵

Казне су биле тешке и сурове, али због објективних услова нису ни могле бити блаже. Говорећи о тежини казне М. Гавриловић каже:

„Страхovitост ових казни долазила је отуда што је материјално немогуће било држати робијаше. Истина спомињу се тешка работа, у којима се употребљавају људи оковани у гвожђу, али све је то кратко трајало. Издржавање тих људи стајало је скупо народну касу, а она од њих није могла извући никакву корист, јер је народ био извор за кулук, из кога се могло црпсти народне снаге колико се хтело: сем тога, држећи кога на робији, опадала је пореска снага народа или су иначе штићени интереси заједнице.“²⁶

Све ове врсте казни²⁷ изрицане су у Србији и после кнеза Милоша, па је чак и Казнени законик од 29. III 1860. године предвиђао батине као казну. Телесна казна укинута је тек законом од 11. XII 1873. године.²⁸

Казне нису биле одређене, ни по врсти ни по висини, за поједина кривична дела, већ су изрицане према нахођењу суда, односно онога који је доносио пресуду. Ублажавање казне путем замене теже казне лакшом, ретко се вршило, а то је могао урадити само кнез на основу жалбе или молбе осуђенога, уколико пресуду није донео сам кнез непосредно. Пракса непосредног суђења била је честа појава за време прве владе кнеза Милоша, јер „преко својих секретара и под својим печатом, он је издавао заповести и решења против којих није било апелата.“²⁹

Као што је већ речено, најчешћа казна за све врсте кривичних дела биле су батине, и то за мушкарце штаповима, а за жене камшијама. Из

²⁴ М. Петровић, *Установе и финансије*, I, стр. 632.

²⁵ Ст. Максимовић, *цит. дело*, бр. 292 – и други. Како се размињало тело убијеног на точак описује Ђорђе Петровић: *Речник закона, уредаба, уредбени прописи*, Београд 1856, стр. 222.

²⁶ Др Мих. Гавриловић: *Милош Обреновић II*, Бгд. 1909, стр. 326.

²⁷ В. и Н. Петровић, *Грађа II*, стр. 246–247; Ст. Максимовић: *цит. дело*, стр. XXIII.

²⁸ Зборник XXVI – стр. 37.

²⁹ Мих. Гавриловић, *цит. дело*, стр. 312 – Нпр. неки Кутула, из Београда, је 1828. године био тужен, због остављеног аманета, од неког Атанасија из Блана. Кутула је тврдио да потписници на аманету нису били присутни предаји аманета и тражио је да му се дозволи да оде у Блаци и да се тамо суочи са сведоцима. Београдски суд је о овом случају питао кнеза Милоша, који је наредио да Кутула има да плати аманет. Пошто Кутула није имао да положи новац, то су му запленили дућан и хан, али је он и даље тражио да му се дозволи да иде у Блаци да се оправда (Д. А. Р. С.) – Београдски суд 1828–бр. 16.

низа судских пресуда види се да је казна батинања изрицана често за најразличитија дела, и то уз казну затвора или самостално.³⁰

Друштвено-економска структура Србије са такозваном првобитном акумулацијом, условљавала је појаву крађа и разбојништва, што је приморало владајућу класу да предузме енергичне мере за борбу против тих појава. Заштита од крађе поговарала је само богатим сељацима и трговцима, јер остало становништво није ни могло бити покрадено, пошто није ни имало, такорећи, шта да се украде. Ради ефикасне заштите од лопова и разбојника били су донети посебни прописи за кажњавање истих. Карактеристично је да су то први прописи казнено-материјалне природе.

Уредбом No. Кв. 816/С. 845 од 22. V 1845. године,³¹ наређено је да се лица осумњичена за крађу држе у строгом затвору, о хлебу и води (т. 1). Ако се у току ислеђења није могла утврдити кривица окривљеног, исти је могао бити пуштен тек на јемство кметова (т. 2). Интересантна је одредба т. 5 – која гласи: „Лопови, осим што ће се осудити на повраћај украдене ствари и на плаћање проузроковане оштећене дангубе, као и на издржавање телесне казне и соразмерне робије, да се осуђују и на плаћање у касу судејску десете части вредности украдене ствари; а који не би имао од куд платити ову новчану казну, тому да се соразмерно већа робија определи.“ Оваква пракса кажњавања лопова била је устаљена и раније, што се види из писма кнеза Милоша, упућеног Совјету, од 2. XII 1836. године, где се између осталог каже: „Одобравајући мненије Совјета од 26 нојемврија т.г. No. 1417 да треба крадљивцима све имјеније њино и движимо и недвижимо, не изузимајући кров над главом, продати и покрадене намирити.“³² Али ни овакве мере нису могле сузбити појаву крађа и разбојништва, тако да су морале бити предузете још строжије мере. Указом КВ. No. 750/С. 330 од 28. V 1847. године³³ проглашен је „Казнителни закон за поаре и за крађе“. Овим законом била је предвиђена смртна казна за провалну крађу и разбојништво, мртва шиба (12 пута кроз 300 момака на место) за крађу стоке, а робија и батине за обичне крађе и ситне крађе. Овом закону је касније дато објашњење у погледу провалне крађе, пошто се поставило питање да ли се може сматрати провална крађа, ако извршилац украде нешто из куће која нема браву. То питање је решено на тај начин што је сваки систем затварања, па и најпримитивнији, изједначен, уз овакво образложење: „Ово се овако

³⁰ Пресуда пожаревачког магистрата: No. 299 од 2. V 1827 (због самовлашћа), No. 316 од 4. V 1827 (због горосече), No. 426 од 31. V 1827 (због тешке телесне повреде), No. 179 од 6. III 1828 (крађа), No. 246 од 2. IV 1828 (због недозвољеног преласка границе), No. 699 од 5. VI 1828 (због потрице), No. 855 од 17. VIII 1839 (због тога што није хтео да носи писмо за среског начелника), No. 884 од 31. VIII 1839 (увреда власти), No. 977 од 28. XI 1839 (жена кажњена због напуштања куће), No. 60 од 25. III 1841 (због увреде родитеља), No. 118 од 29. V 1841 (због шверца соли), No. 152 од 7. VI 1843 (због лажног сведочења), No. 302 од 4. X 1843 (због скитње и напуштања мужа) и други – цитирано по: Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 189, 191, 193, 212, 214, 220, 257, 259, 267, 273, 278, 282, 307 и 314.

³¹ Зборник III, стр. 48–49.

³² Зборник XXX, стр. 152.

³³ Зборник IV, стр. 28–29 – решење В. No. 653. од 14. V 1849. год.

морало определити тим више, што многи људи код нас немају уредни брава и мајсторски згода на вратима свои кућа и зграда, да иј кључевима тврдо забравити могу, а требало је и треба и ове људе тако исто од крађа обезбедити као и оне, који те згоде имају.”³⁴ С обзиром на повлашћени положај попова и чиновника, поједини судови су постављали питање да ли се и они могу судити када изврше похару или крађу. На ово питање кнез Александар одговорио је потврдно, решењем В. No. 818 од 20. VI 1849. године.³⁵

За крађе и разбојништва ситни људи кажњавани су најтежим казнама, а кнежински кнезови за утврђене и доказане пљачке, нису одговарали. Из једног писма кнеза Милоша, из 1825. године, види се какав је став према кнезовима. Писмо гласи:

Благородни Г. Г. кнезови!

Шаљем Вам списак пљачке кн. Милутинове из Жабара и препоручујем, да га позовете, и принудите, да пљачку ову врати и плати, с посаветованијем добрим и оштрим, да је право, да се он у овакве ствари не упушта, који је и онако за онолика миријаска мала и парезанова имао одговарати.

У Крагујевцу, 29. V 1825.

Милош Обреновић
кн. из србски³⁶

Ово писмо не захтева посебан коментар, јер се очито види да је кнез Милутин већ раније опљачкао нека добра, па није одговарао, а и за нову пљачку није одговарао, већ је само имао да врати оно што је опљачкао, и да уз то буде посаветован да у будуће не пљачка. Интересантно је и то, да кнез Милош у писму не прети за евентуалне будуће пљачке, мада је он редовно када би неком опростио кривницу, за следеће грешке претио „великом каштигом”.

Ако извршилац крађе или разбојништва није могао бити пронађен, село је колективно одговарало за штету, и било дужно да накнади штету оштећеноме, и то у пуном износу. Институт колективне одговорности за крађу и разбојништво срећемо још у старом српском праву, а санкционисао га је и Душанов законик. Обичај колективне одговорности одржао се све до Првог и Другог устанка, а касније је био и потврђен упутством Суда народа српског No. 1853 од 7. VIII 1831. године.³⁷ Упутство гласи: „Ако се при свом истраживању Рсуз не би нашао онда село оно, у ком се поара догодила, нека исту поару, поаратом и плати, који новци да се зауставе у Суду нахијском за неко време по коме року, ако се прави Рсуз не нађе, да се поараноме даду.”

Из начина кажњавања лопова и разбојника као и из чињеница да је систем колективне одговорности, за крађу и разбојништво, подржан, види се да је један од главних циљева да се оштећени обештети. О

³⁴ Зборник V, стр. 26–28.

³⁵ Зборник V, стр. 34–35.

³⁶ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 269.

³⁷ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1832 – бр. 339.

колективној одговорности ове врсте говори низ одлука и писама по том питању.³⁸

Посебан вид колективне одговорности, и кажњавања, била је одговорност хајдука. Ако хајдук није хтео да се преда или није могао да се ухвати, његова ужа и шира породица морала је због тога трпети разне репресалије. О једном таквом случају јавља кнез Милосав Здравковић ово: „Ови десет ајдука неће да дођу (тј. да се предају – Б.П.), зато смо њине фамилије, стоку, пртљаг очева, матере, браћу, сестре, жене, децу, све на једно место сабрали,³⁹ и пита шта ће са породицама да ради и куда да их отпреми.

У овом периоду, први пут се јавља појам неурачунљивости, што представља знатан напредак у третирању окривљенога. Окривљени за кога би се утврдило да је „бесомучан“ тј. неурачунљив, није кажњаван за извршено кривично дело, већ су се према њему изрицале мере безбедности, које су биле у тадашњим условима могуће, или је отпуштен кући. Неки Кузман Максимовић из Жаркова, покушао је да убије жену и децу, па је затворен, као бесомучан, у Пореч.⁴⁰ Јован Стојковић из Шапине, убио је своје, тек рођено, дете, али је пуштен кући, јер је „с довољним доказателством кметовским и његовим израженим у испитима њинима, тако, да исти Јован више пута у бесомучја бољезн пада“.⁴¹ Стока Живковић, из Бара, протеран је из Пожаревца, јер се „као сакат, болешљив и бесомучан тјелесно каштиговати не може“.⁴²

Разлика између умишљаја и нехата јасно је истицана. За убиство из нехата извршилац редовно није одговарао, поготово ако је погинули пре смрти опростио извршиоцу, или, ако је породица погинулог опраштала.⁴³ Изузетно је кажњавано нехатно убиство, али далеко блажом казном од умишљеног убиства.⁴⁴

3. КРИВИЧНИ ПОСТУПАК И ДОКАЗИ

После Другог устанка суђење се обављало по обичајном праву, са истоветним формама за грађанске и кривичне деликте. Упутства или прописа о организацији судова и поступка није било, у прво време, а није их могло бити, с обзиром на унутрашњи положај Србије, и нерегулисана питања самоуправе. Тек када је српска самоуправа стекла већу самосталност у односу на београдског везира, и када су основани судови у Србији, могло се помишљати на доношење прописа о судовима и суђењу. Године 1825. основан је у Крагујевцу Велики суд, који је исте године, 6. јуна, прописао Уредбу у суђењу, у магистратима.⁴⁵

³⁸ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 447, 458, 459, 513 и др.

³⁹ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 235, 236.

⁴⁰ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1833 – бр. 14.

⁴¹ Пожаревачки магистрат, No. 568 од 1. VII 1827 – Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 199.

⁴² Исто, No. 43 од 3. III 1843 – бр. 297.

⁴³ Д. А. Р. С. – К. К. – Нахија рудничка бр. 19, 20; Апелациони суд 1822, бр. 65.

⁴⁴ Пожаревачки магистрат, No. 3 од 11. I 1843 – Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 293.

⁴⁵ Ст. Максимовић: *Суђења*, стр. XIV-XVI; Б. Марковић, *О доказима*, стр. 65.

Ова одредба садржи одредбе материјалног и процесног карактера. Прописи тач. 1–5 садрже наређење о месној надлежности тач. 6. и 11 стварну надлежност. Интересантна је тач. 7. која гласи:

„Кад кон зашто нибуд против кога у магистрат тужити се дође, да одмах мурасела за оптуженог не пошље се, но да се тужитељу из магистрата цедуља да, с којом он најпре оптуженог на суд да понуди (за коју цедуљу од тужитеља 5 пара у касу да узме) ако оптужени с цедуљом позван к суду не дође, то онда да се за њега пандур пошље и дотера се; од когга пандур на сваки сат по 20 пара попутнице да наплати.“

Позивање на суд, како је овде уређено, указује на сродност са одредбама Душановог законика о позивању на суд (чл. 61, 89), а цедуља магистрата на судијин печат – чл. 62 ДЗ. Уосталом, овај члан указује и на чињеницу да се судски поступак у то време још кретао, мање или више, у формама грађанског поступка, са јасно израженим правом диспозиције странака у највећем броју случајева, сем најтежих кривичних дела. Официјелних кривичних дела било је мало, а државног органа овлашћеног на кривично гоњење није било. Слабо диференцирање грађанских и кривичних деликата задржало се, релативно, још доста дуго, и тек грађанским закоником од 1844. године постављена је граница између те две врсте деликата.

Тачке 8 и 10 садрже прописе казненог карактера, а тачке 9, 12, 13, 14, 15 и 16 прописе о таксама за пасоше, пресудна писма (пресуде), тапије итд. Тачка 16 предвиђа апсанску таксу: „Апсанија од сваког оног апсеника, који се из апса пусти, да наплати 20 пара апсанско, које њему припадаје.“⁴⁶

Уредба о суђењу у магистратима представља, у ствари, прве прописе о судском поступку, донете у Србији, после Другог устанка, мада у ембрионалном стању, али се у оним условима није ни могло очекивати доношење неког закона са целовитим процесним системом. После ове уредбе донето је још неколико прописа који су парцијално регулисали питање кривичног поступка.⁴⁷

Сретењски устав садржавао је неколико прописа о правосуђу, и то у Глави VII – где се говори „О власти судејској“. Руководство и надзор над судовима имао је књаз (чл. 77), суђење је требало да се врши по законима који су требали ускоро да се донесу (чл. 79), прокламована је судска независност (чл. 80), суђење је имало да се обавља на српском језику (чл. 127). Ово су требала да буду руководна начела за организацију и развој правосуђа у Србији, али како овај устав није ни ступио на снагу, ни ова начела нису дошла до изражаја.

Прописи о кривичном поступку налазили су се у разним уредбама, одлукама, расписима, разбацани, нехомогени. Тако су се прописи процесуалног карактера налазили: у одлуци о оснивању државног Совјета;⁴⁸ у одлуци о дужностима среских старешина;⁴⁹ у одлуци о дужностима

⁴⁶ М. Петровић: *Установе I*, стр. 366.

⁴⁷ Б. Марковић: *О доказима*, стр. 65.

⁴⁸ Зборник XXX, стр. 62.

⁴⁹ Зборник XXX, стр. 134–138.

исправничества;⁵⁰ у указу о установљењу Великог суда;⁵¹ у „Устројењу судова окружних“;⁵² у одлуци о оснивању Великог или Апелационог суда⁵³ и другим. Сви ови третирали су најчешће надлежност појединих органа, а садржавали су и одредбе организационог карактера. Но, ни у једном од ових прописа не говори се о доказима.

У недостатку било каквих правила о доказима, пред судовима су се користили докази из обичајног права – сем свода који је ишчезао – које је суд ценно по слободном уверењу, без обавеза да неком доказу поклони више или мање вере. Као доказ пред судом служили су: 1) признање; 2) сведоци; 3) исправе; 4) јемство; и 5) заклетва.

1) Признање

Признање је могло бити добровољно, а могло је бити и изнуђено. Признање пред судом, или кметовима, било је перфектан доказ, довољан за осуду сваког окривљеника. Окривљени се није принуђивао да призна, сем у случајевима када је одговарао за крађу, разбојништво, хајдучију или слична тешка кривична дела.⁵⁴

Марица, жена Ђорђа Петровића, саслушавана је у београдском суду 5. III 1830. године,⁵⁵ пошто је била осумњичена због прељубе. Она је дело порицала и између осталог наводила да је хтела једну жену нешто питати, али није рекла шта, па јој је постављено питање: „А шта ћеш је питати, кажи нама“. На то је Марица одговорила: „Ја ћу вам казати, само ме немојте мучити.“ На то су је кнезови охрабрили речима: „Ми те нећемо мучити, ево ти се богом заклињемо нећемо те ни прстом кључити, но нам кажи шта знаш слободно“. Из оваког става саслушаване, види се да је била пракса, да се у претходном поступку, за тешка дела – а прељуба је сматрана тешким делом – примењује принуда, те се она већ унапред уплашила. Неки Тодор из Топчидера био је осумњичен за крађу и био због тога у затвору, а београдски суд извештава Милоша како су га „још већма стегли и сву кућу смо његову са кметовима и пандурима посетили и претресали“.⁵⁶ Због крађе коња било је 1822. ухапшено више лица, и саслушавана су у вези крађе, и то уз батине.⁵⁷ У записнику о саслушању стоји, за окривљеног Марка Мијушковића: „После неколико штапа признаје да је крао, и због те крађе доведен“. Карактеристично је саслушање, при истој ствари, окривљеног Младена Еротичевића, старог 60 година. У записнику се наводи ово: „И бијен и мучен, једва признаје да је дотеран, затворен и бијен због крађе.“ На даљем са-

⁵⁰ Зборник XXX, стр. 139–144.

⁵¹ Зборник XXX, стр. 214–215.

⁵² Зборник I, стр. 182–195.

⁵³ Зборник I, стр. 196–200.

⁵⁴ Пожаревачки магистрат No. 50 од 10. I 1839; Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 236; Б. Марковић: *О доказима*, стр. 69 и даље.

⁵⁵ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1830, бр. 6.

⁵⁶ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1822, бр. 192.

⁵⁷ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1822, бр. 219.

слушању Еротијевић је признао да је као чобанче неко „јагње или прасе како счепио” и да је „уз крајину као коморшија јео украдено месо”. Како је било мучење, кад човек од 60 година признаје и оно што је као чобанче украо, није тешко замислити. У вези исте крађе била су ухапшена још два окривљеника, који су такође признали крађу после батина. Посебан случај саслушавања са батинама и мучењем представља саслушавање жена, осумњичених за крађу, у селу Рашанцу, јуна месеца 1825. године.⁵⁸ Жена неког Илије одговарала је за прељубу, и на саслушању није хтела ништа да призна, па је мучена. О томе пише Јован Обреновић: „Жену поставише на каштигу дотле, са сваким ударањем вопрошавајући јешће ко јего окром указани јестли подобна имала, докле је могла изговарати, покојему видећи да никојега више токмо на перве речене изговорила, *мало живу* (подвучено у оригиналу – Б.П.) од боја кметовима предам.”⁵⁹

Кад је батинање било средство за изнуђивање признања од окривљенога, онда је јасно да су и сва друга средства била дозвољена. Нису била искључена ни сугестивна питања, као далеко блаже средство за добијање жељеног одговора од окривљенога. Приликом саслушања Радована Акшамовића, из Бреснице, 2. I 1825. године, постављено му је и овакво питање: „А јел ти казао одкуда је та Стефанова својта? Није ли ти казао да је из Топионице?”⁶⁰ У сваком случају благо за тадашње прилике.

Сем наведених, још многобројни примери доказују да је батинање и мучење било редовно средство да се од окривљеног у кривичном поступку изнуди признање, и да је у таквој ситуацији скоро сваки окривљени морао признати, и бити осуђен. Но, тим путем се није могло сузбити вршење кривичних дела, пошто њихови друштвени узроци не само да нису уклоњени, већ су се, шта више, све јаче истицали и заоштравали.

Тек уредбом „О устројенију судова окружних” од 26. I 1840.⁶¹ било је забрањено окривљенике батинама или мукама нагонити на признање (чл. 15), али је истом одлуком (чл. 16) било дозвољено „за очевидну и доказану лаж, којом би окривљени испитаник суд заводно, и испит обтерећивао, моћи ће се он под соразмерну казну ставити”. Овде је отворено питање шта је очевидна лаж којом се суд заводи и испит отежава, а такође и питање соразмерне казне, што је врло релативно, препуштено је оцени и нахођењу суда.

2) Сведоци

Као доказно средство сведоци нису били често коришћени пред судовима у кривичном поступку. Овоме је вероватно разлог постојање таквих доказних средстава као што су јемство и заклетва, која су као

⁵⁸ Прилог.

⁵⁹ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1822 – бр. 176.

⁶⁰ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 4.

⁶¹ Указ Нам. 140/С. 110 – Зборник I. стр. 182–195.

докази били довољни пред сваким судом у Србији до 1840. године, и због изнуђених признања, која су сматрана као довољан доказ. Због лажног исказа, или одбијања да да исказ сведок је могао бити кажњен батинама или стављен у затвор.

Сеоски кметови, који су често као јемци гарантовали код суда за поједине окривљенике, могли су бити сведоци, и то не као сведоци који сведоче непосредно о делу, већ о моралним квалитетима окривљенога или тужиоца. Кметови као сведоци били су неоспоран доказ у погледу чињеница о којима су сведочили.⁶²

У неким случајевима исказ кметова био је уствари мишљење вештака, мада врло несигуран. Кметови су долазили у положај вештака због тога што су они бивали обавештавани о свим догађајима у селу, те су долазили на лице места и вршили увиђај, па суду исказивали оно што су видели. У једном случају детеубиства, кметови села Рубрибрезе изјавили су пред судом: „да дете ископано сведочи да је на време донесено и у пристојно време родило се“.⁶³ У другом случају, поводом убиства једне жене, кметови села Ђурисела изјавили су: „да никакав знак, од секире, од дрвета, или од пушке по телу или по глави не наоде, да је ударена него да је око гуше, по прсима, у котлацу модра, која модрине осведочава да ју је ногом угушио“.⁶⁴ У ова два случаја кметови су дали, уствари, стручно мишљење о времену рођења детета и о карактеру повреде на телу убијене. Колико су налази кметова били тачни, велико је питање, а да је суд њихово мишљење, и налаз, узимао као тачно, то се мора претпоставити, јер суд иначе не би могао да добије ни такво мишљење, а веродостојност кметова била је неоспорна.

Код оваквог вештачења могло је бити грешака и на штету и у корист окривљенога, који је био препуштен, у мањој или већој мери, случају.

3) Исправе

У првој половини XIX века у Србији је била слабо развијена писменост, и због тога се ни правни послови нису могли писмено фиксирати, бар не у највећем броју случајева, тако да је коришћење исправа, као доказа у кривичном поступку, било доста ограничено. Б. Марковић наводи један случај где је исправа била искоришћена као доказно средство у предмету једног убиства.⁶⁵

У грађанским парницама исправе су коришћене, као доказ пред судом, чешће, због тога што је природа трговачког промета захтевала писменије људе, који су издавали одн. примали исправе. Трговачке

⁶² Пожарсвачки магистрат No. 747 од 30. V 1839, No. 109 од 6. V 1843 – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 250–302.

⁶³ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1822 – бр. 86.

⁶⁴ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 304 – Прилог.

⁶⁵ Б. Марковић: *О доказима*, стр. 77.

књиге „тевтери“ могле су бити доказ, па су у случају кривнице Игњата Раића, трговца из Београда, биле запечаћене у његовој радњи одакле их је он, преко своје служавке, узео и уништио.⁶⁶

4) Јемство

Посебна врста доказа је јемство, које је вероватно рудимент доказне пороте из српског средњевијековног права. Ово се може закључити на основу тога што су у питању институти са истом основом у обичајном праву, што је било санкционисано у Душановом законнику (чл. 151). Порота је, као доказ, после пропасти самосталне српске државе, прихваћена у обичајном праву, али се морала модификовати због објективних услова турске окупације. Тако модификована порота, у виду јемства, дошла је до изражаја у обичајном праву Првог и Другог српског устанка. Модификација пороте морала се кретати у правцу смањења броја поротника (тј. јемаца), пошто у условима турске окупације није увек било лако могуће сакупити потребан број поротника, а некада није уопште било могуће. И поред свих тих услова живот и друштвени односи захтевали су, чешће или ређе, расправљање извесних спорова за које је била нужна порота, због свог карактера, а њом се није било могуће служити. Поротници су својом заклетвом и бројем (6, 12 или 24 поротника) давали веродостојност тврђењу окривљеног и оправдавали га, или обратно. Пошто потребан број поротника није било могуће прибавити, а тиме је веродостојност губила снагу, то је било нужно наћи одговарајућу замену, чија би веродостојност била равна веродостојности пороте. Та замена се нашла у особи сеоског кмета, као лица које ужива јавно поверење (*fides publica*).

Мишљења смо да се генеза установе јемства у српском обичајном праву XIX века може овако тумачити, јер, у супротном случају, не видимо како би се могао објаснити онакав ауторитет јемства кметова, какво је оно фактички имало.⁶⁷

Јемство кметова могло се користити, и користило се, као доказ код свих кривичних дела и то у свим стадијима поступка, па чак и после правоснажно изречене казне. Кметови су могли јемчити: да окривљени није извршио кривично дело које му се ставља на терет; да је иначе добар и да неће поново пасти у грешку; да окривљени неће побећи. У једном случају кметови су молили да се окривљени пусти на слободу, иако је већ био више пута кажњаван, како му не би пропали пролећни радови. На ову молбу окривљени је пуштен.⁶⁸ Јемство кметова увек је имало дејство, те је окривљени или пуштен на слободу, или ослобађан одго-

⁶⁶ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1827 – бр. 43.

⁶⁷ За овакво становиште немамо, наравно, документације којом би се исто могло бранити, али таква документација ако и постоји, до сада није пронађена, с обзиром на карактер процеса развоја српског права.

⁶⁸ Пожаревачки магистрат No. 457 од 24. II 1839 – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 241.

ворности.⁶⁹ У једном случају београдски суд примио је јемство чланова терзиског еснафа за њиховог члана Ђорђа Константиновића, који се налазио у затвору у Крагујевцу.⁷⁰

Кад се кметови приме да јемче за неког окривљенога, онда је овај био у повољном положају, јер је могао очекивати да ће бити ослобођен казне и свих њених последица. У тешком положају налазио се онај окривљени, за кога кметови нису хтели да јемче. Кметови су одбијали да јемче за оне окривљене за које су претпостављали да ће и даље вршити кривична дела, и тиме угрожавати село, као и за оне које село није хтело да прими. Неки Алекса Протић, из Трстеника, молио је Народни суд да пусти на слободу неког Перца, и да му одреди пребивалиште, јер га село не прима.⁷¹ Кметови села Врбовља нису хтели јемчити за 6 лица из њиховог села, која су одговарала због крађе, па су та лица са породицама расељена.⁷²

Јемство кметова је један од ирационалних доказа, који је у српском праву прве половине XIX века играо значајну улогу у кривичном поступку, као и у поступку пред судом уопште. Тај доказ се налази често у пресудама и решењима из доба Другог устанка. Средином XIX века нестао је, и није више употребљаван пред судовима, мада није било изричито забрањено. Јемство је, као доказ у кривичном поступку, постало беспредметним, поводом расписа попечителства правосуђа А. No. 364 од 11. II 1842. године,⁷³ којим је уведена законска теорија доказа.

5) Заклетва

Други ирационалан доказ у кривичном поступку Другог устанка била је заклетва. О карактеру и значају заклетве у друштву на степену развитка на коме је била Србија у првој половини XIX века, није потребно говорити, јер је јасно да су људи заклетви придавали нарочити значај под утицајем религиозних представа. Већ сама помисао на текст заклетве изазивала је код тадашњег човека осећај страха и немоћи пред невидљивим силама.⁷⁴

У кривичном поступку у Србији првом половином XIX века позната је заклетва оштећенога или окривљенога, као и осумњиченога. Циркуларом Апелационог суда No. 1278 од 16. септембра 1844. год. забра-

⁶⁹ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1822 – бр. 12, 161, 176, 178, 248, 292 и др.

⁷⁰ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 36.

⁷¹ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1822 – бр. 2, – исто и бр. 46, 112, и др.

⁷² Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1832 – бр. 372 и 789.

⁷³ Ђ. Петровић: Речник, стр. 419 и даље.

⁷⁴ Сведок се заклињао овим речима: „Ми доле потписани, заклињемо се богом живим, матером божијом и свим свetim, часним крстом, свetim евангелием и нашим крсним именом, како смо све право казали колико смо знали, што смо питани, за све турске милкове и земљу у окружју лозничком, тако нам бог помогао, како смо право казивали и све свети амин” – Д. А. Р. С. Апелациони суд 1832 (без броја). Како се из овог текста види свака реч у заклетви тачно је срачуната на то да произведе одређени ефекат, а све заједно одређено психичко стање.

њена је заклетва за окривљене (и осумњичене), тако да се окривљенога није смело ни питати да ли би хтео положити заклетву.⁷⁵ До ове одлуке окривљени одн. осумњичени могао је да се оправда у потпуности поживши заклетву да дело није извршио. Петар Ђорђевић из Пожаревца тужио је Алексу Ђокића да му је украо 12 дуката. Ђокић је порицао крађу и понудио је да се закуне. Суд је одобрио Ђокићу да се закуне, и после заклетве пустио га слободног „и по томе да га тужитељи у име тога више никад узнемиравати не усуде се”.⁷⁶ Стојадин Јовановић, из Лопушника, био је 14 дана у затвору по пријави Марјана Миљковића из Бошњака због крађе. Како Јовановић није признао, а тужилац Миљковић није могао поднети неке доказе, пожаревачки магистрат је решио „да се оптужени почем је по прописаној форми заклетву, како ову поару учинио није, положио, без сваке даље казне слободан кући својој отпусти, и да га тужитељ у име тога више узнемиравати не може”.⁷⁷ Стана Петковић из Пожаревца, тужила је Јована Ристина и његовог сина Илију да су јој украли тепсију. Пред магистратом су Јован и Илија порицали крађу, те је најзад магистрат дозволио да се Јован закуне да нико из његове куће није украо Станину тепсију. Пошто се Јован заклео, обе стране отпуштене су кућама.⁷⁸

Положена заклетва увек је погодовала ономе који ју је полагао, јер се након заклетве доносила пресуда у његову корист. Но, смело би било закључити и да је тиме било могуће вршити злоупотребе, с обзиром на карактер и схватање заклетве. Лице које треба да се закуне, пре заклетве – добро размисли. Стојић Милутиновић и Ђира Стојићевић тврдили су да су на окривљеном Миловану Машинном видели нове тозлуке, који су потицали од крађе. Милован Машин није признавао. Добрио је 30 батина на одају и стављен у затвор. Како није признавао, то је суд позвао сведоке Стојића Милутиновића и Ђиру Стојићевића да се закуну на дати исказ. Сведоци нису смели да се закуну, већ су признали да су Милована Машиног лажно теретили, па су због тога кажњени батинама и затвором.⁷⁹

Стеван Петровић из Пољане тужио је Дамњана Грујина, из Влашког Дола, да је украо прасе. Дамњан је порицао крађу, али није хтео положити понуђену заклетву да није крао прасе. Суд је оптуженог Дамњана осудио, образлажући одлуку овако:

„а при том и оптужени премда кривину своју признати није хтео, показавши да се заклетви не може нити хоће за једно назиме његово да је; суд је решио, да оптужени, који је више пута у младости у крађи ваћан био, ако се довољно и осведочити није могао, да је

⁷⁵ Ђ. Петровић: *Речник*, стр. 210.

⁷⁶ Пожаревачки магистрат, No. 7 од 19. I 1843. године – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 294.

⁷⁷ Пожаревачки магистрат, No. 182 од 5. VII 1843. год. – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 309.

⁷⁸ Пожаревачки магистрат, No. 165 од 25. I 1839. год. – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 240.

⁷⁹ Пожаревачки магистрат, No. 152 од 7. VI 1843. год. – Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 307.

сад прасе украсти морао, кад се је изјаснио, да се за тако заклету не може, пошто 4 дневни апс одлежао, тужитељу за заклано и поједено прасе друго вратити.⁸⁰

Из последња два примера види се да су окривљени могли избећи казну само заклетвом, али да нису имали храбрости да се лажно закуну. Са таквом снагом заклетве се и рачунало, иначе би, као неподобна, била избачена из употребе као доказно средство још далеко раније, пре формалне забране.

Набројана доказна средства била су употребљавана пред судовима у Србији, углавном до 1842. године, када су једним расписом прописана доказна правила, која су судови имали примењивати приликом суђења. Тим расписом⁸¹ уведена је у праксу судова негативна законска теорија.⁸² Овим доказним правилима укинута је дотадашња пракса суђења на основу слободног уверења и осећања правичности, те је у том погледу нови систем доказа представљао назадак. Ова доказна правила била су на снази све до доношења Казненог поступка судског од 10. IV 1865, с тим што је било допуна и објашњења, а поново су расписана – допуњена и разрађена – расписом Министарства No. 1401 од 16. III 1863. године.⁸³

4. ИЗУЗЕЦИ ОД РЕДОВНОГ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Од редовног кривичног поступка пред судовима Србије били су изузети: Јевреји, Цигани и страни држављани, нарочито аустријски поданици.

Посебном наредбом од 9. II 1831. године⁸⁴ кнез Милош је изузео све Јевреје у Србији од суђења редовних судова. Поводом те наредбе београдски суд је 31. III 1831. године писао кнезу Милошу ово писмо:

Јевреји овдашњи показали су нам 12 текућа месеца објављеније светлости ваше издато под 9 фебруаром текућа лета No. 370, у којем објављеним заповеда светлост ваша, да ниједна српска власт Јеврејима ни у чем судите не може, но у сваком случају да се тужитељи јеврејски са писменим извештајем суда, пошаљу вашој светлости на решеније. Ми смо се по објављенију светлости ваше свагда владали, што се наших људи тиче, који са Јеврејима имају какве расправе. Но трестило се више пута, да Турци Јевреје суду нашем туже, пак писмо знали како ћемо у прво Турцима удољетворити, нити смо Турцима могли рећи, да Јевреје војводи туже, јер тим начином умањивала би се важност суда нашег, а и

⁸⁰ Пожаревачки магистрат No. 966 од 16. X 1843. год. – Ст. Максимовић: *Суђења*, бр. 265.

⁸¹ Распис попечитељства правосудија А. No. 364 од 12. II 1842. – Ћ. Петровић: *Речник*, стр. 419. и даље.

⁸² Ђ. Марковић: *О доказима*, стр. 82.

⁸³ Зборник XVI, стр. 180–183.

⁸⁴ Ову наредбу, која носи бр. 370, није било могуће пронаћи у Државној архиви РС. Овако се не виде мотиви, који су руководили Милоша да донесе такву одлуку, но се само могу претпоставити.

војводи већи би се пут отворио. Које благорасуженију наше светлости покорњејше, претстављајући, милостива настављенија очекиваћемо.

Ваше светлосто
покорњејши
суд београдски⁸⁵

Према Милошевом наређењу судови су поступали, и види се да је суд београдски 1832. године упутио Милошу нека лица која су тужила Јеврејина Давида Сама, да им је као мењач утајно 4.935 гроша и 10 пара.⁸⁶

Мотиви оваквог Милошевог наређења нису јасни. Он је свакако имао неке посебне разлоге, када је све Јевреје изузео испод суђења редовних судова, и задржао за себе искључиво право да доноси одлуке по тужбама против Јевреја. Из једнога писма кнеза Милоша од 8. I 1825. могло би се закључити да је у односу на Јевреје постојало неко празноверје, од чијих последица их је Милош, можда, хтео заштитити. Поменуто писмо гласи:

Благородни кнеже Јоване!

Мени је до знања дошло да су неки од ваших људи, Јевреје у воду бацили; препоручујем вам, да ми таки оне људе нађете, и ви сами да их мени на одговор доведете – вама су напоменути беспосленици познати, и за то хоћу да их ви овамо доведете

Милош Обреновић⁸⁷

Мада су мотиви Милошеве одлуке нејасни, ипак је чињеница да су Јевреји уживали посебан положај у односу на кривични прогон и суђење.

Сем Јевреја, имунитет у односу на српске судове имали су једно време и Цигани. Све расправе и кривиче Цигана судио је цигански арачлија, па је изречене казне и извршавао, тако да су Цигани уживали потпуну судску аутономију. Српски судови нису хтели судити ни спорове између Срба и Цигана, тако да је Милош више пута морао наређивати да такве спорове морају решавати.⁸⁸ Цигански арачлија је имао над Циганима судску, полицијску и финансијску власт. Пожаревачки магистрат похапсио је 1825. године неке Цигане због крађе, али им није судио, већ их је предао арачлији циганском Марку Карабиберу, да им он суди.⁸⁹

Указом КВ. No. 813/С.464 од 19. V 1845. године,⁹⁰ укинута је право циганског арачлије да суди Циганима, а арачлији је остало „дужности полицајне и финансијне“. Арачлији је забрањено казном, ако би и после указа судио Циганима. Цигански арачлук укинут је коначно одлуком V. No. 567 од 13. VII 1863. године, и тада су Цигани изједначени са осталим грађанима.⁹¹

⁸⁵ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1831 – бр. 17.

⁸⁶ Д. А. Р. С. – Београдски суд 1832 – бр. 8.

⁸⁷ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 12.

⁸⁸ Писмо од 1. VIII 1825. године, у *Браничу* год. 1901 (бр. 7–8, стр. 674).

⁸⁹ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 430.

⁹⁰ Зборник III, стр. 45.

⁹¹ Зборник VIII, стр. 69–71.

По систему капитулација, поданици европских великих сила уживали су у Турској судски имунитет, и могао им је судити, за лакша кривична дела, њихов конзул, а за тежа су упућивани у своју земљу пред суд. Пошто је Србија била саставни део Турског царства, то су капитулације важиле и у односу на Србију, све до 1878. године, када је Србији призната независност. До признања независности српски судови су могли, и морали, да спроведу ислеђење по кривичи страних држављана, најчешће држављана Аустро-угарске, и да окривљене са материјалом упуте Управитељству вароши београдске, која их је предавала конзулату. То питање било је регулисано и посебним упутствима.⁹²

5. ПОЛОЖАЈ ОКРИВЉЕНОГА С ОБЗИРОМ НА КЛАСНУ ПРИПАДНОСТ

Положај окривљених у поступку пред судовима није био једнак већ је зависио од класне припадности окривљеног. Још у првој уредби о суђењу,⁹³ из 1825, у тач. 10 било је предвиђено да кмет и заслужан човек могу да откупе телесну казну, и то на тај начин што је за сваки ударац штапом имао да плати 1 грош.

Замена казне батина дозвољавала се и трговцима,⁹⁴ пошто су они сматрани угледним грађанима. По чл. 26. устројенија судово окружних,⁹⁵ на казну батинања нису могли бити осуђени: попови, чиновници, званичници и „остала особитим отличјима чести и карактера грађанског обдарена лица”.

Овде треба додати још и то, да кнезови и остали виши функционери углавном нису за своја дела одговарали.

Непостојање материјално-правних прописа, у прво време, погодовало је непостојању процесно-правних прописа, тако да се обичајно право могло примењивати и оживотворавати путем система поступака наслеђеним из претходног периода. Таква ситуација је одговарала степену развитка нове државне организације, која још није била консолидована и систематизована. Међутим, чим је држава и нови бирократски апарат, почела јачати и тиме одражавати нужност ефикасније заштите интереса владајуће класе, неминуовно је дошло до измене у односу на систем правосуђа у целини. Прво су доношени поједини прописи који су садржавали кривично-материјалне уредбе, а касније се број таквих прописа увећавао. Постојање материјално-правних прописа нужно је условило доношење процесно-правних прописа јер нови прописи нису могли да се оживотворе и остваре своју функцију у условима обичајних процесних правила. Тада је дошло до несагласности суштине материјалних прописа и обичајних процесних правила, пошто обичајна процесна правила нису могла обезбедити остваривање казнене политике

⁹² Зборник III, стр. 55–56.

⁹³ Ст. Максимовић, *Суђења*, стр. XVI.

⁹⁴ Пожаревачки магистрат No. 490 од 13. VI 1827 – Ст. Максимовић, *Суђења*, бр. 196.

⁹⁵ Зборник I, стр. 182–195.

изражене у новим материјално-правним прописима. Та несагласност решена је доношењем разних процесних правила, која су спорадично доношена, према потреби. Баш та спорадичност указује да је стварност нужно захтевала одређене прописе, који су се доносили ради решавања одређених ситуација. На тај начин су се материјално-правни и процесно-правни прописи узајамно допуњавали и деловали једни на друге, што је један од дијалектичких закона развитка. Доношење процесно-правних прописа објективно је значило све веће ограничавање права грађана у поступку, а нарочито окривљених с обзиром да је степен друштвеног развитка приморавао владајућу класу на све оштрију репресију према експлоатисаној маси народа, што је условило усвајање прописа реакционарног Кривично-процесног законика Аустрије из 1853. године који је имао изразито инквизиторске елементе са позитивном законском теоријом доказа.

Положај окривљеног био је отежан тиме што се у казну редовно није рачунало време проведено у затвору до првостепене пресуде. Урачунавање затвора регулисано је на тај начин одлуком К. V. No. 461/C. 334 до 17. IV 1858. године,⁹⁶ али је суд могао неком „из каквих призрања“ и ранији затвор да урачуна у казну. Но, то је било дискреционо право суда, а како га је он користио, то се не може утврдити, али се може претпоставити коме је урачунао у казну раније издржани затвор.

До средине XIX века у Србији је постојао један врло интересантан обичај. У случајевима нехатног убиства, извршилац није одговарао ако је убијени на смрти извршиоцу опростио, или пак, ако родбина убијеног опрости убици. Чињеницу да постоји опрштај суд је увек узимао као околност која је подобна да проузрокује ослобођење од казне, поготову ако је извршилац раније био доброг владања.⁹⁷ Ово је била једна олакшица за окривљеног, која се морала изгубити, и изгубила се, јачањем државне власти.

ПРИЛОГ

ИСПИТ

Рашанчана кметова и сељана, спрху учињене поаре прошлога јуна 27. о. г. Теодору Мачоку у Рашаници, по заклетви његовој, да му је дању из куће од бисага покрадено у накиту женском, не бројећих по кантаром мерећи 1 1/2 оке крупни нована и један пун заструг у тазном накиту ситније пара? Тад кад су сва чељад тј. дружина његова и он сам по ралњи разишли.

Питање, кметова и сељана Рашанских, може ли бити истина да је толико пара у накиту Мачокове чељади налазило се, и јесте ли ви одма затим настали пронаћи донова?

⁹⁶ Зборник XI. стр. 66–67.

⁹⁷ Д. А. Р. С. – Апелациони суд 1825 – бр. 304, 494 и други.

б – Одговор, км. и селъ: То је истина, и ако није више није ни мање накит бипао на Мачоковим чељадима! и како нам се погужо каква му се штета догодила, ми смо одма сви селаски настали потражити допова, да не би бела и глоба на све село пала. И у договору стезања, тражећи од куће до куће, обележај први наишли смо један очерупан котур сукнени накитни? код удовице Стане, Голубовићке, други обележај код кћери Станине! Марије тј. жене Илије Благојевића у Рашљ: једну канину очерупану без накита и без пара. Трећи обележај иска колајна дугмета, Теодорова код Домитре жене Стојана Мачокића.

На које како смо те ствари пронашли као обележај одма смо све три оне жене под стражу узели претрћи им да без боја одају се и покажу или да иду подметнути што је која украла! сподели их да им нећемо ништа! И на то нестрпљивши се Стана удовица, одма одала се, доказујући да јој је онај котур и неколико пара на оставу и прекритије далс Домитра Стојанова жена! и њезина (Станина) кћи Марија.

И на то смо ми сви селски предали оне две, Марију и Домитру, кметовима и кнезу селском, да их истезују док покажу или подметну што је која украла.

Питање: км. и к: Сел. шта сте чинили с онима двома женама кад вам их село предало, зашто их одма к суду нисте довели на испитивање.

б – Одговор км. и кп: Ми смо хтели да их мало промучимо па онда ако се баш не би одале и паре пред нама показале, тада да их доведемо к суду, тако смо и учинили свакој по неколико пути ошинули смо, и оне не хтеше са свим да се одаду, но само један заструг са ситним парам подметнули су. За тим повезали смо их и потерали к суду, а кад смо били близу велика села тад рече Домитра не асни што нас водите. Ми смо казале Стани гди су паре све прекривене, па ће она сад да прекрије на друго место, и ми ћемо онда теглити муку а пара се неће пронаћи.

На ове речи ми се вратимо и Домитру и Марију на попо суочимо са Станом, на које почеше све три врлати и лагати, показивајући нам где се прекриле и закопале паре. и Ми онуд потражисмо па једно – па друго – и па треће место! куд су нам показивале оне две Марија и Домитра, а кад не могосмо наћи, ми их тад почесмо мучити и бити и не само Ми, но и њини мужеви бише их? и тек што смо начели бити и у том пристиже однекуд Милован пандур кнеза Милутинов, са Станком учитељем из Трнавче, упиташе нас шта је и ми им показамо. Тад и они двојница помогосе нам бити Марију и Домитру, говорехи дај да побигемо њаволе, кад се не одају за тим пристигла ноћ, и ми их све три жене оковасмо у Букагије! На које украде се ноћу од стражара и онако с Букагијама побегну у Старчевљаске ливале, онда их тражећи опет повратим. Док смо довели их кући Марија се разболела и пометнула Дете мушко живо! при којем пороћају и умрла, па кроз један или два сата и дете издануло.

Тад смо их пак повезали две Домитру и Стану и довели их овде к Суду, јербо Марија пре него што издахнула, рекла је пред мужем и пред кнезом селским – ја умирем! а паре су у Домитре.

Питање: Домитра, јест ли тако, како што кметови и селџани показаше, и како те на смртном часу твоја другарица издала?

б – Одговор Домитре: Јест све тако! Ми смо само две биле у договор за крају, ја и Марија и у субот кад се сва чељад Голорови разишли по радњи, тад сам ја усмотрила и Марију позвала.

Марија је стражу чувала, док сам ја зградила у кући Тодоровој гди сам знала накит женски из бисага! и у једну Дестињу кошуљицу стрпала накит и неки добар свилен појас, и брже из себе изађем к Марији; пођемо к мојој кући и онда за трошак разчречимо једну канипу, од које неколико цванџика дадох Марији а остало све договорисмо се прекрити до згоде! – Но ово ми се није могло наше журорање сакрити од мужа мог Стојана, за које он осетио почео ме карати и одма бити. А ја уплашим се и све оно што сам прекрила однесох на аманет к Стани, Маријиној Матери? Која како је умрла Марија тад одма напао ме муж Маријин – Илија – мој пасторак Стево да им кажем за паре доклем и ја не погинем тако ја сам показала гди су паре појас и проч: па да иду узму и подметну, да мене ослободе мука, али они нехтедоше да подмећу већ одузели и све поделили. „Како су то њи двојница знају: а ја сам такође на смртном часу од многог убоја.

Питање Стане, Ти си јатак Маријин и Домитрин била ваља да си и део од њих добила.

б – Одговор Стан. Може бити да би ми дали део, али кад су се повратили тад су узели све што је било до мог знања, Домитра и предала Марији и свом пасторку Стеви, а мене такође предала на муже и на бој. (Све што је подвучено, подвучено је и у оригиналу – Б.П.).

7 јулија 1825

Кисзови суда пожарсвачког

Државна архива Р.С. – Апелациони суд 1825 – број 395.

СПИСАК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

Арамија – пљачкаш	Миријска добра – државна добра, имовина
Арзовал – писмо, порука	Мурасела – кадијин позив на суд
Арачлија – онај који скупља харач (порез)	Проч. – прочита – остало
Всуе – узалуд	Рсуз – угурсуз – крадљивац
Кабает – случај, судбина	Ћехаја-бег – пашин помоћник
Контени били – задовољни, сагласни били	Ћурчи-бапша – старшина ђурчиског цеха
Курталисати – ослободити, спасити	Хазнадар – благајник